

Mozgást jelentő igék szinonimitásának vizsgálata

KISS GÁBOR – VILLÓ ILDIKÓ

Egy készülő új szinonimaszótár anyagának gyűjtése során összegyűjtöttük az Új Magyar Tájszótár megjelent három kötetének szóanyagából azokat a címszavakat, amelyeket a szótár nem vagy nemcsak kifejtő értelmezéssel, hanem szinonimákkal értelmezett. Az így összegyűjt anyagból egy szemantikailag viszonylag jól körülhatárolható igecsoportot választottunk ki most az ÚMTsz. címszóanyagából, illetőleg a címszavakhoz rendelt értelmezésekből. Ez a *járkál* ... *csavarog* igékkel, igejelentésekkel megragadható igék és igejelentések csoportja, egy — a vizsgáltakon kívül természetesen más szóegyedeket is felölelő — szinonimacsoport.

Ellene lehetne vetni az elemzésnek, hogy a szótári értelmezés nem kezeli és sajátos jellegénél fogva (és a szójelentés jellegénél fogva) nem is kezelheti a definíció egzaktságával, 'mérhető mennyiségként' a jelentést, hanem intuitíve ragadja meg a szójelentést, az értelmező nyelvi kompetenciája szerint. Az értelmezések rendszeres, összevető vizsgálata azonban mégis objektív képet adhat a szójelentésekről és a jelentések összefüggéseiről, megmutatván, hogy nyelvi tudatunkban, a 'mentális lexikonban' melyik elemek és milyen jegyek mentén vannak egymás szorosabb-lazább közelében, tehát, hogy hogyan függnek össze egymással a szinonimák.)

Tíz, egymással érintkező, vagyis a szótári értelmezésekben egymás mellett előforduló, egymással szinonimikus viszonyban álló igét választottunk ki a vizsgálatra. Ezek a következők: *bolyong*, *csatangol*, *csavarog*, *járkál*, *jár-ke*, *jön-megy*, *kóborol*, *kószál*, *lödörög*, *mászkál*. (Velük szinonimikusan érintkező, (egy értelmezésben velük együtt előforduló), de vizsgálatunkban ezúttal mellőzött igék: *tekereg*, *ténfereg*, *lézeng*, *barangol*, *andalog*). Ezek a mellőzött igék a vizsgált korpuszban ritkábban, szórványosan — esetleg csak egy-két esetben — fordulnak elő, alkalmasint azért, mert a köznyelvben ritkábbak, ha nem is *ritkák* egy köznyelvi értelmező szótár minősítése szerint. Másrészt pedig jelentésük (lézeng, ténfereg) messzebb esik, több jegyben különbözik a vizsgált igék jelentésétől.

Számítógéppel statisztikákat készítettünk a vizsgálatba bevont igék együttes előfordulásáról.

Feltűnően szorosan összetartozó, a szótári értelmezés szövegében gyakran együtt előforduló tagjai a csoportnak, halmaznak:

kóborol — *kószál* 53.6 (tehát a *kóborol* igét összes előfordulásának 53.6%-ában a *kószál* ige követi) (*kószál*: 'cél nélkül*jár-kel*csavarog*kóborol', *kóborol* 'hosszasan*cél, irány, terv nélkül*lassan*erre-arra járkál*csatangol*csavarog*kószál'. (A *kószál* igében az ÉrtSz. említetlenül hagyja a 'hosszasan' jelentésösszetevőt, pedig nyilvánvalóan tartalmazza az igejelentés, éppúgy, mint a *kóborol* ige jelentése. A két igejelentés voltaképpen pontosan fedik egymást — azonos terjedelmű —, az intuíció, a 'nyelvérzék' azonban mégis érez köztük valami, nehezen explikálható különbséget. Lehet, hogy csupán azért, merthogy mindenesetre két különböző igéről van szó. A nyelvérzék homályos, 'szubjektív' sejtelmét igazolja az az objektív tény, hogy mind a két ige megvan egymás mellett a köznyelvben, tehát ugyanabban a szókészletben). Az igepár mellett álló, velük szinonimikus viszonyban levő tájszavak (amelyeket értelmeznek): pl. *kintereg*, *kóbinál*, *kóbol*, *kóborog*, *kolindál*, *kóringyál*... stb.

csatangol — *csavarog* 41.1 (illetve: 7.1 (tehát a *csatangol* összes előfordulásának 41,1%-ában a *csavarog* előtt áll, 7.1%-ában pedig utána. Összesen tehát 48.2% a *csatangol* ige szempontjából. Mellettük álló, velük szinonimikus viszonyban levő tájszavak: pl. *caflat*, *csatrangol*, *hőbolyög*, *csótolog*, *csamanogol* stb.

(Ebben a két konkordanciában (tehát *kószál* — *kóborol*, *csatangol* — *csavarog*) a jelentésösszetevők megfelelésén kívül a szópárok hangalaki rokonsága is közrejátszhat: az egyik mintegy előhívja a lexikonból a hasonló fonológiai felépítésű másikat).

kószál — *csavarog* 47.9. Velük szinonimikus viszonyban álló tájszavak: pl. *lafancol*, *lófrikol*, *lófringál*, *lófringol*

csatangol — *kószál* 35.3 Velük szinonimikus viszonyban álló tájszavak: pl. *kajtol*, *kószlál*

járkál — *jön-megy* 55.1. Velük szinonimikus viszonyban álló tájszavak: pl. *hangléroz*, *kafircol*, *kantat*, *lipisteskedik* stb.

A *járkál* — *jön-megy* egymás melletti előfordulása olyan nagy arányú, hogy egymás ekvivalenseinek kell tekintenünk őket. A *járkál* értelmezése az ÉrtSz.-ben: (1. jelentés) Aránylag kis területen*többször megteszi az utat*több irányban ide-oda megy, a *jön-megy* értelmezése: 'ide-oda jár' (ami egyenértékű a *jár* ige és a *-kál* gyakorítóképző jelentésösszegével).

lődörög — *jön-megy* 37.5 Velük szinonimikus viszonyban álló tájszavak: pl. *lógéreskedik*, *lógérezik* stb.

lődörög — *jár-ke*l 37.5 Velük szinonimikus viszonyban álló tájszavak: pl. *lóginyászik*, *lütüög* stb.

bolyong — *kóborol* 23.5 Velük szinonimikus viszonyban álló tájszavak: pl. *bólyászik*, *bolygász*

Ritkább, ritka együttes előfordulást, lazább jelentésmegfelelést mutatnak viszont a következő szópárok:

csavarog — *jár-ke*l 2.1

jön-megy — *bolyong* 1.7

jön-megy — *csatangol* 1.7

kószál — *mászka*l 1.0

kószál — *lődörög* 1.0

A hétkötetes Értelmező Szótár értelmezéseinek elemzésével a szójelentések meglehetősen pontosan (bár nem *eléggé* pontosan) kirajzolódó jelentésösszetevőkre bonthatók. A szinonimák pedig e jelentésösszetevők révén felelnek meg egymásnak, illetve kapcsolódnak egymáshoz, mint a hasonló szemantikai tartalom hordozói a szótári értelmezésben. (A jelentésösszetevők — mivel a szótári értelmezés nem jelentéselemzés, hanem hozzávetőleges, intuitív leírás, parafrázis, lehetnek expliciték, de maradhatnak impliciték is, kifejtetlenek az értelmezésben. Nemegyszer éppen egy szinonima hozzárendelésével oldja meg az értelmezés az implicit, ki nem fejtett jegyek érzékeltetését). A választott ige-csoport tagjai egy szemantikai kontinuumot alkotnak, (egy mozgást jelentő 'jár, megy' jelentésmaggal vagy központi jelentésösszetevővel), amelyen belül egyéb jelentésösszetevőiktől (cél és irány nélkül*hosszabb ideig*kisebb/nagyobb területen) függően kerülnek egymás mellé a csoport egyes tagjai. A kognitív jelentés összetevőin kívül a szó konnotációja ((enyhén) rosszálló, ill. 'csintalanságból v. időtöltésből' l. *csavarog* értelmezése) is egy olyan összetevő, amely a szinonimák kapcsolódását, egymáshoz rendelhetőségét, egymás melletti előfordulását befolyásolja.

A kvantitatív vizsgálat, a szóegyedek együttes előfordulása gyakoriságának vizsgálata, azt mutatja, hogy az eredetileg egy szócsoporthoz képezelt igeegyüttes elég világosan két pólus köré rendezhető, annak ellenére, hogy a két pólus köré csoportosuló tagok egymással is, és (az ÉrtSz.-ban) egymás értelmezésében is előfordulnak). Egyik pólusa a *csavarog* 'csintalanságból v. időtöltésből*határozott cél nélkül*viszonylag hosszabb ideig*ide-oda jár-ke'l', (idetartozik: *bolyong*, *csatangol*, *csavarog*, *kóborol*, *kószál*), másik pólusa a *járka*l 'aránylag kis területen*többször megteszi az utat*több irányban*ide-oda megy' jelentés körül alakul ki (idetartoznak: *járka*l, *jár-ke*l, *jön-megy*, *lődörög*, *mászka*l). Az egész csoportot összefogó jelentésösszetevő: a *jár*, *megy* igei tartalom és a *cél és irány nélkül* határozói összetevő.

Bár, a két ellentett pólus összekapcsolódásaként ha nem is szoros, gyakori, de viszonylag számos a *járkál — csavarog* (10.3) és a *járkál — kószál* (10.2) együttes előfordulása is. A *járkál* igében a 'viszonylag kis (átlátható) területen' jelentésösszetevőt érezzük, a *kószál* igében pedig a 'nagyobb területen' összetevőt, amelyek látszólag kizárnák egymást. Hogy mégis egymás mellett fordulnak elő, annak egyik oka, hogy a jelentés és jelentésösszetevők nem diszkréték, hanem folyamatosak, átmennek egymásba, és végtére is a szóban forgó igék mindenesetre egy jelentéskontinuumba tartoznak. Másik oka pedig az lehet, hogy a tájszótári értelmezésnek egy a tájnyelvben járatos igét kell megragadnia, amelynek pontos jelentése nem tartozik a köznyelvre érvényes nyelvi kompetencia körébe.